

อิทธิพลเชิงช่างที่มีต่อรูปแบบการสร้างศาลหลักเมือง  
ในภาคอีสาน

The effect of technician on the building  
style of the pillar shrine city in Esaan

บุตราดา คนชม<sup>1</sup>  
Butrada Konchom  
นิยม วงศ์พงษ์คำ<sup>2</sup>  
Niyom Wongpongkham

<sup>1</sup> นักศึกษาหลักสูตรศิลปกรรมมหาบัณฑิต  
สาขาวิชาวิจัยศิลปะและวัฒนธรรม คณะศิลปกรรมศาสตร์  
มหาวิทยาลัยขอนแก่น

<sup>2</sup> รองศาสตราจารย์ ดร., อาจารย์ประจำ  
สาขาวิชาวัฒนธรรม ศิลปกรรมและการออกแบบ  
คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

## บทคัดย่อ

อิทธิพลเชิงช่างที่มีต่อรูปแบบการสร้างศาลหลักเมืองในภาคอีสาน มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาถึงประวัติความเป็นมาและสภาพปัจจุบันของศาลหลักเมืองในอีสาน และเพื่อศึกษาอิทธิพลเชิงช่างที่มีพลต่อรูปแบบการสร้างศาลหลักเมืองในภาคอีสาน การวิจัยในครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยเลือกกลุ่มเป้าหมายแบบเจาะจง ดังนี้ ศาลหลักเมืองขอนแก่น ศาลหลักเมืองอุดรธานี ศาลหลักเมืองหนองคาย และศาลหลักเมืองนครพนม เครื่องมือในการวิจัยประกอบด้วยแบบสัมภาษณ์แบบมีเค้าโครง และแบบสัมภาษณ์แบบไม่มีเค้าโครง วิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้ทฤษฎีการแพร่กระจาย และนำเสนอผลการวิจัยแบบพรรณนาวิเคราะห์

ผลการวิจัยพบว่าประวัติการสร้างศาลหลักเมืองในภาคอีสานนั้นสร้างโดยมีผู้ก่อตั้งเมืองคนแรก และเป็นผลเชื่อมโยงมาสู่ระบบกษัตริย์ในปัจจุบัน สภาพปัจจุบันของศาลหลักเมืองส่วนใหญ่มีแผนผังเป็นแบบจัตุรมุขเพิ่มมุม มีการสร้างให้หันหน้าไปในทิศทางที่แตกต่างกัน เช่น ศาลหลักเมืองขอนแก่น และศาลหลักเมืองหนองคาย หันหน้าไปทางทิศตะวันออก ส่วนศาลหลักเมืองอุดรธานีหันหน้าไปทางทิศเหนือ ศาลหลักเมืองนครพนมก็เช่นกัน วัสดุที่ใช้เป็นการก่อฉาบปูน และหล่อซีเมนต์ สีที่ใช้ส่วนใหญ่เน้นสีแดง และสีขาว วัสดุตกแต่งเพิ่มเติม เช่น กระจกสี แกะสลักไม้ เสาหลักเมืองนิยมเป็นเสาไม้ ยกเว้นศาลหลักเมืองขอนแก่นที่เป็นเสาหิน อิทธิพลเชิงช่างที่ปรากฏต่อรูปแบบศาลหลักเมืองส่วนใหญ่ได้รับจากรูปแบบศิลปะไทยทางภาคกลาง หรือศิลปะรัตนโกสินทร์ ทั้งการวางผัง และลวดลายส่วนตกแต่งที่ประกอบด้วยช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ มีบัวหัวเสา และคันทวย นั้นล้วนสืบเนื่องจากศิลปะจากส่วนกลาง นอกจากนี้แล้วยังพบว่าช่างได้พยายามเพิ่มรสนิยมส่วนตัวเข้าไปในงานเพื่อเป็นมุมมอง ความลงตัวและความสวยงามเฉพาะทางเชิงช่างอีกด้วย

**คำสำคัญ :** อิทธิพลเชิงช่าง, ศาลหลักเมือง, สภาพปัจจุบัน

## Abstract

The dissertation of The effect of technician on the building style of the pillar shrine city in Esaan aims to study the history and current conditions of the pillar shrine city in Esaan, and to study the effect of technician on the building style of the pillar shrine city in Esaan. The population and sample for qualitative research the target group-specific were in the pillar shrine city of Khonkaen, Udonthani, Nongkhai and Nakhonphanom. In order to collect information, the research tools used include interview with layout, none interview layout. The data collected was analyzed using Diffusion theory and is presented in a descriptive analysis.

According to this study, the history of the pillar shrine city in Esaan created by the founders of the first king. and is linked to the current king. The current condition of the pillar shrine city has increased over the map as a tetrahedron, facing in a different direction, such as Khon Kaen and Nongkhai city pillar shrine facing east, Udonthani and Nakhonpanom city pillar shrine facing north. The materials used to produce cement, cement to casting the colors used are highlighted in red and white materials such as stained glass, carved wood. Pillar is a popular used by wood, except the pillar shrine city of Khonkaen monolithic. The effect of technician appears to influence the pillar shrine city have largely been formed by the art form of central Thailand or Art Rattanakosin, the layout and the decorative motifs include Chopha, Bairaka, Hanghong, Bawhuasaw and Khanthaw, all because of central Thailand art. It also found that the technician was trying to select personal style into view, commodious and especially of technician.

**Keywords :** Technician, Pillar shrine city in Esaan, Concrete

## 1. บทนำ

ศาลหลักเมืองเป็นปูชนียสถานสำคัญประจำเมือง ประเพณีดั้งเดิมก่อนมีการก่อสร้างเมือง ต้องมีการฝังเสาหลักเมืองตามฤกษ์ยามที่ได้คำนวณไว้โดยโหราจารย์ตามประเพณีพราหมณ์ ซึ่งมีความเชื่อว่าหลักเมืองมีอิทธิพลต่อบ้านเมืองเป็นอย่างมาก ทั้งด้านการอำนวยความสะดวกสมบูรณ์ ความเจริญรุ่งเรือง รวมถึงความเป็นอยู่สงบร่มเย็นของประชาชนที่อาศัยอยู่ในบ้านเมืองนั้น เป็นเหตุให้ทุกคนตระหนักถึงความสำคัญของเสาหลักเมือง เป็นเสาที่สร้างขึ้นเพื่อเป็นสัญลักษณ์ของเมือง มักทำด้วยไม้ชัยพฤกษ์ เสาที่ยกขึ้นแสดงว่าจะสร้างเมืองที่ตรงนั้นแน่นอน ชลธิรา สัตยาวัดนา (2533) ศาลหลักเมืองจึงมีความสัมพันธ์ต่อการสร้างบ้านแปลงเมือง นอกจากนี้ในแง่มุมของประโยชน์ใช้สอย ศาลหลักเมืองเกิดขึ้นเนื่องจากความจำเป็นและวัตถุประสงค์ในกิจกรรมต่างๆ ของมนุษย์ รูปแบบศาลหลักเมืองนั้นย่อมแสดงออกถึงคตินิยมตามลักษณะ และบริบทพื้นที่นั้น การก่อสร้างศาลหลักเมืองเป็นอีกรูปแบบหนึ่งอันเกี่ยวข้องกับความเชื่อ ซึ่งความเชื่อส่วนใหญ่จะมุ่งเน้นความยิ่งใหญ่ อลังการ ทั้งนี้เนื่องจากความเชื่อถือศรัทธาเป็นสำคัญ เริ่มแรกจากการบูชาเสา กระทั่งพัฒนาให้มีหลังคามุงหญ้าเพื่อกันแดดกันฝน การก่อสร้างศาลหลักเมืองในปัจจุบันถูกสร้างขึ้นตามความเชื่อพื้นถิ่นผสมผสานกับเทคโนโลยีสมัยใหม่ส่งผลให้เป็นสิ่งที่กระทำกันอย่างสุดกำลังความคิด สุดฝีมือ ใจวิสุดที่ตีที่สุด และสวยงามที่สุด เพื่อผลตอบแทนทางใจ คุณค่าทางความงามจึงปรากฏบนศาลหลักเมือง

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ อธิบายไว้ว่า การสร้างศาลหลักเมืองเป็นประเพณีพราหมณ์ที่มีมาแต่อินเดีย ประเทศไทยได้ตั้งหลักเมืองขึ้นตามความเชื่อธรรมเนียมพราหมณ์ พิธียกหลักเมืองของชนชาติไทยมีมาตั้งแต่สร้างกรุงสุโขทัยและกรุงศรีอยุธยาสืบมาจนถึงกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์ หลักเมืองกรุงสุโขทัยมีซากโบราณสถานเล็กๆเหลืออยู่ในปัจจุบัน แต่รูปลักษณะของศาลหลักเมืองกรุงสุโขทัยจะเป็นอย่างไรนั้นหาใครทราบไม่ เพราะ

มีซากที่เหลืออยู่ในบัดนี้เหลือเพียงพื่นกับฐานและเสาบางต้นเท่านั้น ฐานชั้นล่างก่อด้วยศิลาแลง มีบันไดขึ้นศาลทางทิศตะวันออก บนฐานเนินนั้นมีเสาศิลาแลงหักทั้ง 4 มุม ส่วนหลังคาศาลจะเป็นไม้ เพราะยังมีกระเบื้องแบบเก่าเหลืออยู่ ฉันทิพย์ กระแสลินธ์ (2525) หลักเมืองในสมัยอยุธยา ก็เช่นเดียวกัน ซึ่งพบว่าแบบอย่างการสร้างหลักเมืองที่ชัดเจนที่สุด คือ การสร้างหลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์

หลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์ คือสัญลักษณ์แห่งการตั้งเมืองใหม่ โดยมีนัยยะเพื่อให้เมืองมีความมั่นคง มีชัยและรุ่งเรืองสืบไป การตั้งหลักเมืองของกรุงรัตนโกสินทร์ จึงเป็นการตั้งเสาหลักเมือง ณ บริเวณที่มีชื่อเดิมว่า บางกอก ธนบุรีศรีมหาสมุทร และกรุงธนบุรี ตามลำดับ โดยมีการตั้งหลักเมืองในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ การใช้ตำราพิชัยสงครามในการประกอบการย้ายเมืองหลวง และพิจารณาเพื่อหาพิภคังคังประกอบของศูนย์กลางเมือง และให้ตั้งเสาหลักเมืองนี้ พระราชประสงค์ของรัชกาลที่ 1 ได้ให้มีการย้ายศูนย์การเมืองจากฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาไปฝั่งตะวันออก และโปรดให้มีการตั้งหลักเมืองใหม่ด้วยนั้นเป็นการตั้งหลักเมืองตามตำราพิชัยสงคราม ทั้งนี้เนื่องจากรัชกาลที่ 1 ทรงประวัติพระราชภารกิจด้านความมั่นคงมาตั้งแต่ครั้งกรุงเก่า และมีตำแหน่งเป็นแม่ทัพ เมื่อครั้งสมัยกรุงธนบุรี ทำให้ทรงเชี่ยวชาญการศึก และเข้าใจตำราพิชัยสงคราม การตั้งหลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์ จึงมีการอ้างอิงการตั้งทัพหรือแต่งทัพ ที่สอดคล้องกับภูมิประเทศและสภาพแวดล้อม พลูหลวง (2539) หลักเมืองของกรุงรัตนโกสินทร์ จึงถือเป็นแกนเมืองแห่งแรกที่อยู่ใจกลางพระนคร ซึ่งเป็นช่วงเวลาเบื้องต้นแห่งการสถาปนากรุง แกนเมืองดังกล่าวนี้เกิดขึ้นทั้งทางแกนนอน คือบริเวณตำแหน่งกลางของฝั่งใจกลางพระนคร (เมื่อแรกสร้าง) และในแนวแกนตั้ง คือตัวเสาหลักเมืองที่ถูกกำหนดให้สูงขึ้นมาจากพื้นดิน ณ บริเวณพิภคังคังอันเป็นมงคลและความศักดิ์สิทธิ์

การศึกษาศาลหลักเมืองไม่ใช่เรื่องเก่า แต่หากมีการศึกษามาแล้ว ซึ่งมีประเด็นศึกษา 2 กลุ่มแนวคิดใหญ่ ดังนี้ กลุ่มแรกคือกลุ่มที่มีแนวความคิดว่า วัฒนธรรมการตั้งเสาหลักเมืองรับมาจากอินเดีย ได้แก่ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (2491) กล่าวว่า ประเพณีการตั้งหลักเมืองมีที่มาจาก

ประเพณีพราหมณ์ของอินเดีย นอกจากนี้ยังระบุสำหรับเสาหลักเมืองที่เก่าที่สุดในประเทศไทยคือ หลักเมืองศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ ขุนวิจิตรมาตรา (2517) อธิบายว่าเสาหลักเมืองมีที่มาจากอินเดีย เนื่องจากคำว่า หลัก มีความหมายใกล้เคียงกับคำว่า ลักข หมายถึง หมายถึง หลักชน หมายถึง เครื่องหมาย และ ลักข หมายถึง เครื่องเป่าหมาย จะเห็นได้จากการประกอบพิธีพราหมณ์ในการตั้งเสาหลักเมือง ฉันทิขย์ กระแสสินธุ์ (2525) ได้แสดงทัศนะที่เห็นด้วยกับแนวความคิดของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ที่กล่าวไว้ว่าเสาหลักเมืองเป็นวัฒนธรรมจากอินเดียและเป็นคติของพราหมณ์ ซึ่งจะเห็นได้จากการประกอบพิธีการตั้งเสาหลักเมืองเป็นพิธีทางศาสนาพราหมณ์เป็นส่วนใหญ่ กลุ่มที่สองคือ กลุ่มที่มีแนวความคิดว่าเสาหลักเมืองมีที่มาจากวัฒนธรรมดั้งเดิมของกลุ่มชนในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ได้แก่ ป.เจ. เทอร์วิล (2533) ให้ความเห็นว่าความเชื่อเรื่องเสาหลักเมืองเป็นคติความเชื่อเรื่องผีของกลุ่มชาติพันธุ์ไท ซึ่งได้อ้างจากงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับชุมชนชาวไทที่ไม่เคยอยู่ภายใต้อารยธรรมอินเดีย ซึ่งสอดคล้องกับแนวความคิดของอาจารย์บุญยงค์ เกศเทศ กล่าวไว้ว่าศาลหลักเมืองนั้นมีพัฒนาการเริ่มจากป้อบ้าน ตลอดจนถึงบ้าน แล้วเป็นศาลผีมหะศักดิ์หลักเมืองในที่สุด (บทสัมภาษณ์จากงานสัมมนา เมื่อปีพ.ศ.2558) ชลธิรา สัตยาวัฒนา (2533) เสนอว่าคติความเชื่อเรื่องเสาหลักเมืองเป็นคติความเชื่อในสายวัฒนธรรมน้ำเต้า มีที่มาจากการผสมผสานวัฒนธรรมระหว่างกลุ่มชนที่ใช้ภาษาออสโตรเอเชียติก (มอญ-เขมร) แสดงให้เห็นคติความเชื่อที่นับถือหลักเมืองมาใช้พัฒนาจนกระทั่งกลายเป็นเสาหลักเมือง อีกทั้งเมื่อศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธแพร่เข้ามาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คติความเชื่อเรื่องหลักเมืองจึงถูกปรับใช้ให้เข้ากันเรื่อยมา และ ท.กล้วยไม้ ณ อยุธยา (2525) อธิบายคติความเชื่อเรื่องเสาหลักเมืองว่าเป็นคติของไทยที่พัฒนามาจากลัทธิผีสายเทวดาของไทย ได้แก่ คติผีบรรพบุรุษ หอผีประจำหมู่บ้าน ผีเรือนบนหิ้งเสาเอก และศาลหลักเมือง ที่มีพัฒนาการสืบเนื่องเรื่อยมาจนปัจจุบัน

อย่างไรก็ตามศาลหลักเมืองถือว่าเป็นหลักรวมใจของชุมชนที่รวมกันเป็นหมู่บ้าน หมู่บ้านรวมเป็นตำบล ตำบลรวมเป็นอำเภอ อำเภอรวมเป็นเมือง สมเด็จ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (2491) เป็นความพยายามเชื่อมโยง เพื่อให้มีสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจ ในประเทศไทยบางอำเภอก็มีศาลหลักเมือง ซึ่งยังคงเรียกว่า ศาลหลักเมือง เนื่องจากบางอำเภอเป็นเมืองเก่า ก่อนถูกลดฐานะเป็นอำเภอ ในปัจจุบัน หลักเมืองจัดเป็นตัวอย่างสำคัญในกรณีศึกษาเพื่อเข้าใจศักยภาพของสังคมไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งศักยภาพด้านการปกครอง ให้สอดคล้องตามอุดมการณ์ผ่านพิธีกรรมเพื่อรักษาเสถียรภาพและสร้างดุลยภาพแห่งอำนาจ ชลธิรา สัตยาวัฒนา (2533) ศาลหลักเมืองมีความสัมพันธ์กับการสร้างบ้านแปลงเมือง ประเพณีตั้งหลักเมืองไทยจะเริ่มมีตั้งแต่สมัยใดไม่มีหลักฐานยืนยันชัดเจน แต่มีตำนานการตั้งหลักเมืองเล่าต่อกันมาในแต่ละพื้นที่ นอกจากนี้รูปแบบของศาลหลักเมืองยังสามารถบ่งบอกถึงยุคสมัยของศิลปะแต่ละยุคสมัย รูปแบบศาลหลักเมืองในประเทศไทยส่วนใหญ่เป็นจัตุรมุขทรงไทย มีประตูทั้งสิ้นสี่ด้าน ยอดอาจเป็นแบบปราสาท แบบมณฑป หรือศาลเจ้าแบบจีน ซึ่งมักมีองค์ประธาน ส่วนศาลเจ้าที่เป็นรูปไม้หรือศิลา เรียกว่า เจ้าพ่อหลักเมือง หรือเจ้าแม่หลักเมือง สถานที่ส่วนใหญ่อยู่ในพื้นที่ชุมชนเมืองเก่า อาจเป็นตัวจังหวัด หน้าศาลากลางจังหวัด ซึ่งก่อนการตั้งศาลหลักเมืองต้องมีการนำเอาเสาหลักเมืองไปทูลถวายเพื่อให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ทรงน้ำสุหร่าย พร้อมทั้งทรงเจิมองค์เสาหลักเมือง จึงจะสามารถนำองค์เสาหลักเมืองกลับไปยังจังหวัดที่ต้องการประกอบพิธีตั้งศาลหลักเมืองได้ (หลักเมืองยะลา, 2509) ซึ่งเป็นการพยายามเชื่อมโยงการตั้งศาลหลักเมืองเข้ากับสถาบันพระมหากษัตริย์

จากการศึกษาภาคสนามเบื้องต้นพบว่ารูปแบบการก่อสร้างศาลหลักเมือง ผังการก่อสร้างมีรูปแบบเดียวกัน คือสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีประตูทั้ง 4 ด้าน ตัวศาลหลักเมืองแบ่งออกเป็น 3 ส่วน คือ ส่วนฐาน ส่วนเรือนธาตุ ส่วนยอด แต่หากพิจารณาส่วนตกแต่งของศาลหลักเมืองแต่ละพื้นที่พบว่า ส่วนตกแต่งมีความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว เช่น มีการผสมผสานรูปแบบศิลปะเชิงช่างพื้นถิ่นเข้าไปด้วย และเมื่อพิจารณาส่วนประดับของศาลหลักเมืองตามพื้นที่ จังหวัดที่อยู่ในพื้นที่อีสานเหนือ จะพบว่า ส่วนยอดศาลหลักเมืองมีรูปแบบคล้ายส่วนยอดองค์พระธาตุพนม

ศาลหลักเมืองที่มีรูปแบบดังกล่าว ได้แก่ ศาลหลักเมืองจังหวัดนครพนม ศาลหลักเมืองจังหวัดอุดรธานี ศาลหลักเมืองจังหวัดหนองคาย ส่วนรูปแบบของศาลหลักเมืองในพื้นที่อีสานกลาง มีรูปแบบที่แตกต่างกันไป แต่ที่น่าสนใจคือ ส่วนยอดศาลหลักเมืองจังหวัดขอนแก่น ได้เลียนแบบรูปแบบส่วนยอดองค์พระธาตุขามแก่น นอกจากนี้ยังพบศิลปะการตกแต่งแบบพื้นถิ่นภายในอาคารศาลหลักเมืองด้วย เมื่อพิจารณาศาลหลักเมืองในพื้นที่อีสานใต้พบว่า มีศาลหลักเมืองที่ได้เลียนแบบรูปแบบของปราสาทหินอยู่ 2 ที่ ได้แก่ ศาลหลักเมืองจังหวัดบุรีรัมย์ และศาลหลักเมืองจังหวัดสุรินทร์ นอกจากนี้ยังพบส่วนตกแต่งที่ดูเหมือนมีการบังคับใช้ให้ทุกพื้นที่มีการตกแต่งแบบเดียวกัน เนื่องด้วยปัจจัยใดที่มีอิทธิพลต่อการก่อสร้างศาลหลักเมืองที่ปรากฏดังกล่าว ซึ่งสอดคล้องกับทฤษฎีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมที่ว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคมส่วนใหญ่เกิดจากการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมจากภายนอก เข้ามามากกว่าเกิดการประดิษฐ์คิดค้นภายในสังคม และนวัตกรรมที่ถ่ายทอดกันนั้น อาจเป็นความคิด ซึ่งรับมาในรูปแบบสัญลักษณ์ที่ถ่ายทอดได้ยาก หรืออาจเป็นวัตถุที่รับมาในรูปแบบการกระทำ

การศึกษางานวิจัยและงานวิชาการที่ผ่านมาพบว่า การศึกษาที่เกี่ยวกับอาคารศาลหลักเมืองในอีสานยังมีน้อยเมื่อเทียบกับงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับอาคารประเภทศาสนสถานอื่นๆ หากมีมักจะเป็นการศึกษาเกี่ยวกับคติความเชื่อของศาลหลักเมืองในชุมชนนั้นๆ และเป็นการศึกษาคติความเชื่อที่มีต่อเสาหลักเมือง โดยให้ความสนใจต่อรูปแบบอาคารศาลหลักเมืองน้อยหรือเป็นอันดับรอง ซึ่งเป็นข้อมูลที่น่าสนใจจะนำมาศึกษาต่อยอดอย่างยิ่ง จากการศึกษาข้อมูลเบื้องต้นผู้วิจัยได้ตั้งประเด็นศึกษาวิจัย 2 ประเด็น คือ ประเด็นแรกเทคนิคการก่อสร้างศาลหลักเมืองที่ปรากฏในปัจจุบันมีแนวคิดที่แตกต่างกันออกไปตามแบบศิลปะพื้นถิ่น ประเด็นที่สอง ศิลปะเชิงช่างในพื้นที่อีสานนับจากอดีตจนถึงปัจจุบัน ตลอดทั้งศาลหลักเมืองนั้น รอบๆ อีสานย่อมมีอิทธิพลส่งผลต่อรูปแบบการสร้างศาลหลักเมืองไม่มากนักน้อยตามแนวคิดทฤษฎีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม ได้กล่าวโดยสรุปทฤษฎีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมไว้ว่า วัฒนธรรมจะช่วยอธิบายวิธีการ ขั้นตอนของการ



เผยแพร่วัฒนธรรมจากวัฒนธรรมหนึ่งไปสู่อีกวัฒนธรรมหนึ่ง และจะต้องคำนึงถึงข้อเหมือนและข้อต่างของวัฒนธรรมทั้งสองเป็นสำคัญ ซึ่งเป็นโจทย์ท้าทายและน่าศึกษาค้นคว้าวิจัยอย่างยิ่ง ว่ารูปแบบศาลหลักเมืองในภาคอีสานได้รับอิทธิพลเชิงช่างจากเหตุผลได้อย่างไรแท้จริง

จากเหตุผลและความสำคัญที่กล่าวมาข้างต้น ผู้วิจัยมีความสนใจจะศึกษาเรื่องอิทธิพลเชิงช่างที่มีผลต่อรูปแบบการสร้างศาลหลักเมืองในภาคอีสาน โดยมีวัตถุประสงค์ คือ ศึกษาประวัติความเป็นมาของศาลหลักเมือง สภาพปัจจุบันของการจัดวางผัง ทิศทางการตั้ง การก่ออาคารประกอบ รวมทั้งประโยชน์ใช้สอยอาคาร และวิเคราะห์ให้เห็นถึงอิทธิพลเชิงช่างทั้งในและนอกพื้นที่ ที่มีผลต่อรูปแบบการสร้างศาลหลักเมืองในภาคอีสาน โดยใช้ทฤษฎีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมเป็นหลัก เพื่อวิเคราะห์หาปัจจัยด้านสังคมและวัฒนธรรม การเมืองการปกครอง เทคนิค วิธีการ แนวคิด รูปแบบ รวมถึงวัสดุ ที่มีผลต่อรูปแบบการสร้างศาลหลักเมืองในอีสาน

## 2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

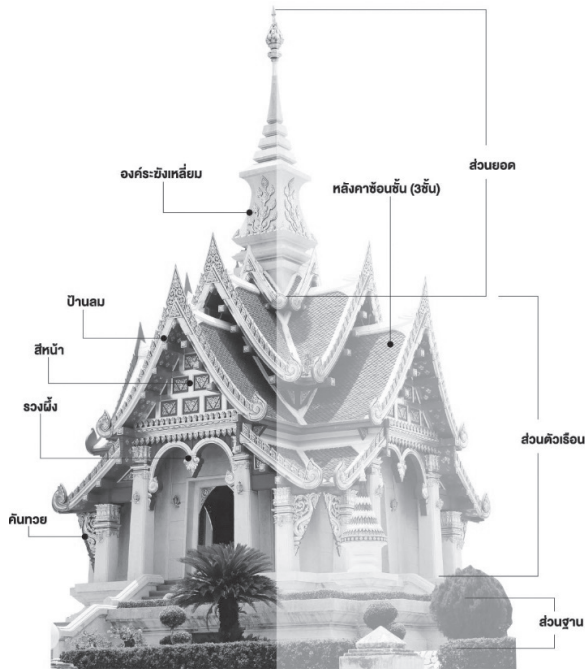
2.1 ศึกษาประวัติความเป็นมาและสภาพปัจจุบันของศาลหลักเมืองในอีสาน

2.2 ศึกษาอิทธิพลเชิงช่างที่มีผลต่อรูปแบบการสร้างศาลหลักเมืองในภาคอีสาน

## 3. วิธีดำเนินการวิจัย

อิทธิพลเชิงช่างที่มีต่อรูปแบบการสร้างศาลหลักเมืองในภาคอีสาน เป็นการศึกษาด้วยกระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพ มีวัตถุประสงค์เพื่อ ศึกษาประวัติความเป็นมาของและสภาพปัจจุบันของศาลหลักเมืองในอีสาน รวมไปถึงอิทธิพลเชิงช่างที่มีผลต่อรูปแบบการสร้างศาลหลักเมืองในภาคอีสาน โดยมีขอบเขตพื้นที่วิจัยเป็นอาคารศาลหลักเมืองในภาคอีสานที่มีเครื่องยอดทรงบัวเหลี่ยม อันได้แก่ ศาลหลักเมืองขอนแก่น ศาลหลักเมืองอุดรธานี ศาลหลักเมืองหนองคาย และศาลหลักเมืองนครพนม โดยมีกลุ่มประเภ้าหมายที่เกี่ยวข้องกับศิลปะเชิงช่างสถาปัตยกรรมอีสาน

รวมถึงรูปแบบการสร้างศาลหลักเมืองในภาคอีสานกลุ่มบุคคลที่ผู้วิจัยเลือกนำมาให้ข้อมูล เป็นบุคคลที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญด้านศิลปะเชิงช่างในอีสาน กลุ่มผู้ปฏิบัติ ประกอบด้วย สถาปนิกที่ออกแบบศาลหลักเมืองในภาคอีสาน รวมทั้ง อาจารย์ที่ศึกษาเกี่ยวกับศิลปะงานช่างในอีสาน และผู้เกี่ยวข้อง ประกอบด้วย ผู้ที่ดูแลศาลหลักเมือง รวมถึงผู้ที่อาศัยอยู่บริเวณใกล้เคียงศาลหลักเมือง โดยใช้เครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล ได้แก่ แบบสำรวจ แบบสังเกต แบบสัมภาษณ์ แบบสนทนากลุ่ม แล้วรวบรวมนำมาวิเคราะห์ตามกรอบการวิจัยซึ่งประกอบด้วยทฤษฎีการแพร่กระจาย ทฤษฎีสัญญาวิทยา และแนวคิดศิลปะฟื้นฟู แล้วนำเสนอโดยใช้วิธีพรรณนาวิเคราะห์



ภาพประกอบที่ 1 ส่วนประกอบทางสถาปัตยกรรมศาลหลักเมือง<sup>3</sup>

## 4. ผลการวิจัย

อิทธิพลเชิงช่างที่มีต่อรูปแบบการสร้างศาลหลักเมืองในภาคอีสาน ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ข้อมูลจากภาคสนามที่ได้จาก แบบสำรวจ แบบสังเกต แบบสัมภาษณ์ และการสนทนากลุ่ม โดยนำมาวิเคราะห์ตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ ผลการศึกษาพบว่า

### 4.1 ประวัติความเป็นมาและสภาพปัจจุบันศาลหลักเมืองในภาคอีสาน

ศาลหลักเมืองที่ผู้วิจัยเลือกทำการศึกษา ดังนี้ ศาลหลักเมืองขอนแก่น ศาลหลักเมืองอุดรธานี ศาลหลักเมืองหนองคาย และศาลหลักเมืองนครพนม พบว่า จากข้อมูลภาคเอกสารและการศึกษาพื้นที่วิจัย การสร้างศาลหลักเมืองในสมัยก่อนนั้น เพื่อให้ทราบพื้นที่ที่ต้องการสร้างบ้านเมือง กษัตริย์หรือ ผู้นำจะนำเสามาปักไว้ เพื่อให้ทราบเขตแดนแน่นอน ศาลหลักเมืองเริ่มมีมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย อยู่อยุธยา สืบมาจนถึงธนบุรี และรัตนโกสินทร์ จากศาลหรือหอประจำหมู่บ้าน หรือที่เรียกว่า ป้อบ้าน พัฒนามาสู่อำเภอ เป็นศาลหลักเมือง พิธีสร้างศาลหลักเมืองปัจจุบันนอกจาก จะเป็นการสร้างเพื่อเป็นศูนย์รวมที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของคนในสังคมแล้ว พิธีการการสร้างศาลหลักเมืองยังพยายามเชื่อมโยงความสัมพันธ์จากอำนาจส่วนกลาง เพื่อให้ สอดผสานอุดมการณ์ผ่านพิธีกรรมเพื่อรักษาเสถียรภาพและรักษาคุณภาพแห่ง อำนาจ ซึ่งจะเห็นได้จากการขั้นตอนก่อนการตั้งศาลหลักเมือง ดังเช่น ศาลหลักเมือง อุดรธานี ทางส่วนราชการจังหวัดอุดรธานีทำหน้าที่ดำเนินการรวบรวมข้อมูล และ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เพื่อเข้าเฝ้าฯ น้อมเกล้าฯ ถวายยอด เสาศหลักเมือง เพื่อทรงสุหร่าย และทรงเจิม จากนั้นจึงจะสามารถประกอบพิธีอัญเชิญ ยอดเสาศหลักเมืองขึ้นประกอบบนเสาศหลักเมืองได้ ซึ่งจะเห็นจากพระบรมรูปของ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวขณะทรงทำพิธีเจิมยอดเสาศหลักเมือง ประดิษฐานไว้ ภายในอาคารศาลหลักเมืองหลายแห่ง บางที่ใช้เป็นพระปรมาภิไธยย่อ ประดับไว้บน ประตูทางเข้าด้านใน ได้แก่ ศาลหลักเมืองขอนแก่น ประวัติความเป็นมาของ ศาลหลักเมืองในแต่ละพื้นที่นั้นมีทั้งคาบอกล่าต่อกันมา ควบคู่ไปกับ ภายหลังเริ่มมี การบันทึกเป็นเอกสาร ซึ่งผู้วิจัยได้จำแนก ตามพื้นที่วิจัยเพื่อหาความสัมพันธ์กันของ

พื้นที่ ดังนี้

1) ประวัติความเป็นมาของศาลหลักเมืองขอนแก่น เดิมตั้งอยู่ที่อำเภอชุมแพ เริ่มจากการค้นพบเสาหิน และได้ัญเชิญมาประดิษฐานและสร้างศาลหลักเมืองหลังใหม่ เมื่อปี พ.ศ. 2549 ตั้งอยู่ที่ ถนนศรีจันทร์ อำเภอเมืองขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น ใกล้ประตูเมือง แนวคิดการก่อสร้างศาลหลักเมืองขอนแก่นมีที่มาจากงานวิจัยเรื่อง เรื่อง “ศักยภาพของที่โล่งว่างสาธารณะประโยชน์ ในเขตเทศบาลนครขอนแก่น” จัดทำโดยคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น รูปแบบอาคารศาลหลักเมืองเป็นสถาปัตยกรรมไทยประยุกต์ รูปทรงอาคารแบบจัตุรมุข อาคารย่อมุม มีระเบียงโดยรอบ อาจารย์อดิเรก ณรงค์ชัย และคณะ เป็นผู้ออกแบบและช่างสถาปัตย์คุมงานการก่อสร้าง สำหรับสภาพปัจจุบันของอาคารศาลหลักเมืองขอนแก่น อยู่ในสภาพค่อนข้างดี ตั้งอยู่บริเวณใจกลางการสัญจรของเมือง การวางผังแบบสี่เหลี่ยมจัตุรมุข เพิ่มมุม หันหน้าไปทางทิศตะวันออก มีสิ่งก่อสร้างที่อยู่ใกล้กับบริเวณศาลหลักเมือง ได้แก่ เทวสถานพระแม่ธรณี ภายในบริเวณศาลหลักเมือง มีพระภูมิเจ้าที่ เสาฟ้าดิน และพระพุทธรูปปรางอุ้มบาตร ศาลหลักเมืองขอนแก่นมีเสาหลักเมือง 2 เสา เป็นเสาหินทั้งหมด เสาเก่าประดิษฐานไว้ภายในอาคารศาลหลักเมือง ส่วนเสาจำลองประดิษฐานไว้อาคารภายนอก

2) ประวัติความเป็นมาของศาลหลักเมืองอุดรธานี การก่อตั้งเมืองอุดรธานี นั้นมีบางตอนที่มีความสัมพันธ์ต่อการตั้งเสาหลักเมือง ซึ่งบริเวณที่ตั้งของอาคารศาลหลักเมืองอุดรธานีนั้นอยู่ใกล้กับบริเวณที่ตั้งกองทหารไทย สมัยกรมหมื่นหลวงประจักษ์ศิลปาคมแม่ทัพใหญ่ ซึ่งได้อพยพเคลื่อนย้ายทัพให้ห่างจากแม่น้ำโขง เป็นระยะทาง 50 กิโลเมตร ได้เข้ามาตั้งบริเวณหนองนาเกลือ (หนองประจักษ์ปัจจุบัน) ระหว่างนั้นก็ยังไม่มีการตั้งเสาหลักเมืองแต่อย่างใด จนกระทั่งปี พ.ศ. 2502 ด้วยความร่วมมือจากประชาชนหลายฝ่ายจึงร่วมการทำเรื่องขอก่อตั้งศาลหลักเมืองขึ้น ในเวลาต่อมาอาคารศาลหลักเมืองเกิดทรุดโทรม จึงได้ทำการบูรณะขึ้นใหม่ในปี พ.ศ.2542 โดยได้รับการอนุเคราะห์เขียนแบบจาก อาจารย์ภิญโญ สุวรรณคีรี ศิลปินแห่งชาติ สาขาสถาปัตยกรรม โดยออกแบบให้มีลักษณะเป็นสถาปัตยกรรมไทยอีสาน ดังรูปแบบที่

ปรากฏในปัจจุบัน ศาลหลักเมืองอุดรธานีตั้งอยู่ ถนนพานพร้าว อ.เมืองอุดรธานี ในบริเวณที่โล่งกว้าง ไม่มีชุมชนแออัด และอยู่ใกล้ศูนย์ราชการต่างๆ แบบผังอาคาร ศาลหลักเมืองเป็นสี่เหลี่ยมจัตุรมุข เพิ่มมุม หันหน้าไปทางทิศเหนือซึ่งสัมพันธ์กับ ทิศทางที่ท้าวเวสสุวรรณประดิษฐานอยู่ เสาหลักเมืองมี 2 เสา เป็นเสาใหญ่ กับ เสาเก่า ประดิษฐานไว้ภายในอาคารศาลหลักเมืองด้วยกัน

3) ประวัติความเป็นมาของศาลหลักเมืองหนองคาย สมัยก่อนที่จังหวัดหนองคายยังไม่ได้สร้างศาลหลักเมือง ประชาชนได้ให้การเคารพอนุสาวรีย์ปราบฮ่อ เป็นตั้งศาลหลักเมืองประจำจังหวัดหนองคาย ในเวลาต่อมาจึงมีการสร้างอาคาร ศาลหลักเมืองขึ้น จากความร่วมมือของประชาชนทุกภาคส่วน ศาลหลักเมืองหนองคายตั้งอยู่บนถนนมิตรภาพ เส้นทางระหว่างหนองคาย-อุดรธานี ทำการก่อสร้างอาคารศาลหลักเมืองเมื่อปี พ.ศ.2542โดยความร่วมมือของประชาชนชาวหนองคาย มีเจตนาเพื่อสร้างเป็นอนุสรณ์แห่งความสามัคคี เสาหลักเมืองมีหนึ่งเสา อาคารศาลหลักเมืองถูกออกแบบให้มีรูปทรงจัตุรมุขทรงไทยประยุกต์ สถาปัตยกรรม ศาลหลักเมืองหนองคาย ศาลหลักเมืองอยู่ในสภาพที่ค่อนข้างสมบูรณ์ เนื่องจากวัสดุ ในการก่อสร้างตัวอาคาร ก่อด้วยซีเมนต์ ส่วนตกแต่งทั้งหมดเป็นปูนปั้น ศาลหลักเมืองติดกับถนนมิตรภาพเป็นเส้นทางหลักในการสัญจร บริเวณใกล้เคียงมีเส้นทางเชื่อม ต่อสถานที่ราชการเช่น ศาลากลางจังหวัด องค์การบริหารส่วนจังหวัดหนองคาย พื้นที่ บริเวณศาลหลักเมืองไม่มีสิ่งก่อสร้างอื่นเหมือนเช่นศาลหลักเมืองอื่นที่มี ศาลสนสถาน ฮินดู หรือ ศาลเจ้าแบบจีน อาคารศาลหลักเมืองตั้งอยู่ในพื้นที่ที่สะดวกต่อการ เดินทาง และผู้คนสามารถพบเห็นได้ง่าย จึงทำให้ผู้คนเดินทางเข้ามาสักการะอยู่ ตลอดเวลา แม้อาคารศาลหลักเมืองไม่ได้ตั้งอยู่ภายในตัวเมือง แต่บริเวณใกล้เคียงก็ เป็นศูนย์ติดต่อราชการหลายแห่ง ผังของศาลหลักเมืองเป็นสี่เหลี่ยมจัตุรมุข เพิ่มมุม หันหน้าไปทางทิศตะวันออก เสาหลักเมืองมี 2 เสา ซึ่งเป็นเสาเก่า กับเสาใหม่ ทำจากไม้ทั้งหมด

4) ประวัติความเป็นมาของศาลหลักเมืองนครพนม ตั้งอยู่หน้าศาลากลาง จังหวัดนครพนม ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดนครพนม ทำการก่อสร้างอาคาร

ศาลหลักเมืองเมื่อปี พ.ศ.2535 โดยความเชื่อในประเพณีโบราณเกี่ยวกับการสร้าง ก่อตั้งเมือง จะต้องทำพิธีเพื่อความเป็นสิริมงคล พิธีดังกล่าวคือการยกเสาเอกของ บ้าน และยกเสาหลักเมืองของเมือง เพื่อเป็นหลักชัยทางจิตใจว่าบ้านเมืองที่สร้างขึ้น นั้นมีรากบานฝังไว้แน่นหนาถาวร เสาหลักเมืองมีหนึ่งเสา ทำจากไม้ก้นเกราะ เป็นไม้ ประจำของนครพนม อาคารศาลหลักเมืองถูกออกแบบให้มีรูปทรงจัตุรมุขทรงไทย ประยุกต์ ความเชื่อเกี่ยวกับการตั้งศาลหลักเมืองนั้นมีความเชื่อคล้ายกันกับความเชื่อ ของศาลหลักเมืองพื้นที่อื่น คือมีความเชื่อเรื่องการก่อตั้งบ้านเมืองเกี่ยวกับการลงเสา ปักเสาเอกขอบ้านก่อนที่จะกระทำกิจการใด เมื่อมีความเห็นที่ตรงกันและจากความร่วมมือของทุกภาคส่วน ชาวเมืองนครพนมจึงทำพิธียกเสาหลักเมืองขึ้น และได้รับการ สนับสนุนจากกรมศิลปากร ซึ่งอนุเคราะห์ด้านการออกแบบอาคารศาลหลักเมือง ให้มีศิลปะที่สอดคล้องกับศิลปกรรมในพื้นที่ ซึ่งมีผังเป็นสิ่งเหลี่ยมจัตุรมุขเพิ่มมุม เสา หลักเมืองมีเสาดเดียวทำจากไม้ ซึ่งเป็นไม้ประจำจังหวัดนครพนม

การตั้งศาลหลักเมืองภายใต้คติความเชื่อเรื่องเสาหลักเมืองในฐานะ สัญลักษณ์อำนาจจากส่วนกลาง จึงเกิดค่านิยมในการก่อสร้างศาลหลักเมืองขึ้นตาม ภูมิภาคต่างๆในราชอาณาจักรไทย หลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อปี พ.ศ. 2475 รัฐบาลเริ่มประกอบพิธีการตั้งศาลหลักเมืองขึ้นใหม่ในปี พ.ศ. 2487 โดย กระทรวงมหาดไทยมีนโยบายให้ส่วนภูมิภาคตั้งเสาหลักเมืองขึ้นภายในปี พ.ศ. 2535 นับจากนั้นเป็นต้นมาการสร้างศาลหลักเมืองหรือตั้งเสาหลักเมืองนั้น จึงพยายามจะ เชื่อมโยงให้เข้ากับสถาบันชาติ ซึ่งทำได้โดยการผูกดวงเมืองเข้ากับดวงเมือง กรุงเทพมหานคร นอกจากนี้ยังมีหลักการพยายามเชื่อมโยงการตั้งศาลหลักเมืองเข้ากับสถาบันพระมหากษัตริย์ โดยก่อนที่จะมีพิธีการตั้งเสาหลักเมือง ต้องมีการนำเอา องค์เสาหลักเมืองไปทูลเกล้าถวายเพื่อให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพล อดุลยเดช ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯทรงน้ำสุหร่าย พร้อมทั้งทรงเจิมองค์เสาหลักเมือง จึงจะสามารถนำองค์เสาหลักเมืองกลับไปยังจังหวัดที่ต้องการประกอบพิธีตั้ง ศาลหลักเมืองได้

คติการสร้างศาลหลักเมืองในภาคอีสานยังไม่มีหลักฐานบ่งชี้ชัดเจนเกี่ยวกับรูปแบบของศาลหลักเมือง มีเพียงการศึกษาและตั้งข้อสังเกตรูปแบบสถาปัตยกรรมศาลหลักเมืองในแต่ละพื้นที่ของภาคอีสาน ความเป็นมาของศาลหลักเมืองซึ่งเริ่มจากการตั้งเสาหลักบ้าน ซึ่งเห็นได้จากอาจารย์วิโรฒ ศรีสุโร ได้ทำงานวิจัยเกี่ยวกับหลักบ้านในภาคอีสาน ได้อธิบายการเกิดหลักบ้าน ในอดีตมีความเชื่อเรื่องผี ซึ่งมีความสำคัญทางจิตใจของชุมชนอย่างมาก ซึ่งได้ส่งผลกระทบต่อการปฏิบัติสืบต่อมา เช่น การเซ่นสรวง ซึ่งหลักบ้านอาจเป็นที่พึ่งทางใจ หรืออาจบันดาลสิ่งต่างๆ ได้จริง หลักบ้านได้ถูกเซ่นสรวงให้ ผีเทพารักษ์ ผู้เชื่อว่าสถิตอยู่กับหลักบ้าน ขจัดภัยพิบัติเหล่านั้น ชาวบ้านในหมู่บ้านยืนยันว่าความอยู่เย็นเป็นสุขทั้งหมดที่เกิดขึ้นนั้นจากหลักบ้าน รูปแบบของศาลหลักเมืองในทุกพื้นที่ที่ยังคงรูปแบบเดียวกันคือทรงสี่เหลี่ยมจัตุรมุข ซึ่งจากการสัมภาษณ์ อ.อดิเรก ณรงค์ไชย ผู้ออกแบบและควบคุมงานช่างศาลหลักเมืองของแก่น ท่านให้แนวความคิดว่าการสร้างอาคารทรงจัตุรมุข อีกคติหนึ่งว่ามาจากการสร้างวิมานให้เทพปกปักษ์รักษาประจำแต่ละทิศ ดังจะเห็นได้จากศาลหลักเมืองขอนแก่น ที่ประดิษฐานเทพประจำทิศไว้ที่หน้าบัน



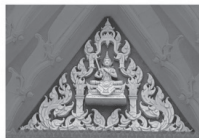
ทิศ:วันตก : กำแพงภูผา



ทิศ:ใต้ : พระธาตุพนม



ทิศ:เหนือ : พระธาตุ (กำแพงสุโขทัย)



ทิศ:วันออก : กำแพงศรีขุ

ภาพประกอบที่ 2 หน้าบันศาลหลักเมืองขอนแก่น

ส่วนการใช้รูปแบบส่วนตกแต่งที่มีอิทธิพลจากส่วนกลางที่เรียกว่า อิทธิพลจากศิลปะรัตนโกสินทร์ หรือที่เรียกว่าแบบไทยประเพณี เห็นได้จากการตกแต่งลวดลายที่วิจิตรสวยงาม ลายกระหนกต่างๆ ที่ไม่ใช่ลวดลายจากพื้นถิ่นที่นักออกแบบได้ประยุกต์ขึ้น เช่น การตกแต่งกลีบดอกกลาดวนเพิ่มเติมที่กรอบหน้าบันศาลหลักเมืองขอนแก่น การตกแต่งคันทวยด้วยรูปทรงนาค ที่ศาลหลักเมืองอุดรธานี ศาลหลักเมืองหนองคาย และศาลหลักเมืองนครพนม เหล่านี้ที่ยกมากล่าวล้วนได้รับอิทธิพลพื้นฐานที่มีเรื่องราวในพื้นที่นั้นๆ

สภาพปัจจุบันของศาลหลักเมือง ศาลหลักเมืองส่วนใหญ่มีแผนผังเป็นแบบจัตุรมุขเพิ่มมุม มีการสร้างให้หันหน้าไปในทิศทางที่แตกต่างกัน เช่น ศาลหลักเมืองขอนแก่น และศาลหลักเมืองหนองคาย หันหน้าไปทางทิศตะวันออก ส่วนศาลหลักเมืองอุดรหันหน้าไปทางทิศเหนือ ศาลหลักเมืองนครพนมก็เช่นกัน วัสดุที่ใช้เป็นการก่อฉาบปูน และหล่อซีเมนต์ สีที่ใช้ส่วนใหญ่เน้นสีแดง และสีขาว วัสดุตกแต่งเพิ่มเติม เช่น กระจกลี แกะสลักไม้ เสาหลักเมืองนิยมเป็นเสาไม้ ยกเว้นศาลหลักเมืองขอนแก่นที่เป็นเสาหินทั้งสองเสา



## ประวัติความเป็นมาและสภาพปัจจุบัน ศาลหลักเมือง



ภาพประกอบที่ 3 รูปแบบศาลหลักเมืองทั้ง 4 แห่ง

### 4.2 อิทธิพลเชิงช่างที่มีต่อรูปแบบการสร้างศาลหลักเมืองในภาคอีสาน

ศาลหลักเมืองในภาคอีสานที่ผู้วิจัยทำการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ ศาลหลักเมืองขอนแก่น ศาลหลักเมืองอุดรธานี ศาลหลักเมืองหนองคาย ศาลหลักเมืองนครพนม ส่วนใหญ่นั้นมีรูปทรงจัตุรมุข หลังคาซ้อนชั้นตั้งแต่สองชั้นขึ้นไป ลวดลายที่นำมาประดับตกแต่งส่วนใหญ่เป็นลวดลายกระหนก เน้นทาสีด้วยสีทอง และสีแดง ฐานอาคารเป็นแบบเพิ่มมุม เสาอาคารมีตั้งแต่ 16 เสาจนถึง 28 เสา มีการตกแต่งเสาหลอกเพิ่มเติมด้วย ตัวอาคารทรงที่บันตั้งตรง เว้นแต่ศาลหลักเมืองอุดรธานีที่เสาคู่ด้านหน้าประตูทางเข้ามีลักษณะลึบสอดเข้าหากันเล็กน้อย เหมือนลักษณะเรือนไทยทางภาคกลาง การตกแต่งบัวหัวเสาด้วยลวดลายกลีบบัว เว้นแต่ศาลหลักเมืองขอนแก่นที่ตกแต่งหัวเสาด้วยลักษณะเสาแบบปราสาทหิน ชั้นหลังคามีการซ้อนสามชั้นเฉพาะที่ศาลหลักเมืองอุดรธานี หน้าบันตกแต่งแตกต่างกัน ซึ่งผู้วิจัยมองว่า

ช่างพยายามสร้างเอกลักษณ์ หรือการจดจำหน้าตาของศาลหลักเมืองไว้ส่วนของหน้าบ้าน หน้าบ้านศาลหลักเมืองขอนแก่นทั้งสี่ทิศตกแต่งด้วยปูนปั้นลวดลายของเทวดาประจำทิศแตกต่างกัน หน้าบ้านศาลหลักเมืองอุดรธานีใช้ลักษณะของการทำกรอบสี่หน้าแบบล้านนา หน้าบ้านศาลหลักเมืองหนองคายตกแต่งด้วยลวดลายกระหนกพรรณพฤกษา และหน้าบ้านศาลหลักเมืองนครพนมมีการตกแต่งลักษณะคล้ายเกียรติมุข หรือ หน้ากาล ลักษณะเหมือนหน้าตัวมกรที่กำลังคายก้านกระหนกออกมา ซึ่งเป็นศิลปะขอมที่พบการสลักลวดลายของทับหลัง นอกจากนี้ช่างยังประดับตกแต่ง ซ่อฟ้า ใบระหง หงส์ ไว้ เช่นเดียวกับการประดับตามแบบวัด เครื่องยอดของศาลหลักเมืองเป็นแบบบัวเหลี่ยมทั้งหมด และที่มีสัญลักษณ์เป็นรูปแบบเฉพาะคือ ศาลหลักเมืองขอนแก่น เนื่องจากจำลององค์พระธาตุขามแก่น

อิทธิพลเชิงช่างนอกจากจะเป็นการหยิบยืมเอารูปแบบของศิลปะที่มีในท้องถิ่นมาใช้เป็นแรงบันดาลใจในการออกแบบแล้ว ทั้งนี้ยังขึ้นอยู่กับยุคสมัยทางเชิงช่าง ประสบการณ์ต่างๆ และข้อกำหนด ทั้งทางด้านทุนทรัพย์ การเมืองการปกครอง หรือสภาพแวดล้อม ก็อาจจะมีผลต่อรูปแบบงานช่างได้ ซึ่งอาจเป็นไปได้ว่าสังคมในช่วงเวลาหนึ่งซึ่งอำนาจถือครองที่ดินเป็นของกษัตริย์ และพระราชทานแก่ขุนนางตามลำดับ ดังนั้นขุนนางในตระกูลใดที่ได้ครอบครองที่ดินมาก ก็เท่ากับว่ามีอิทธิพลมากอันเป็นส่วนหนึ่งที่จะส่งเสริมให้ศิลปกรรมตามฐานอำนาจ ดังรูปแบบงานช่างที่ได้ปรากฏบนศาลหลักเมืองแต่ละพื้นที่ ที่มีทั้งรูปแบบเหมือนและแตกต่างกัน

## 5. สรุปผลการวิจัย

จากการศึกษาวิจัยเรื่องอิทธิพลเชิงช่างที่มีต่อรูปแบบการสร้างศาลหลักเมือง ในภาคอีสาน ศาลหลักเมืองในพื้นที่ที่ผู้วิจัยได้ทำการศึกษา นั้น ล้วนมีประวัติความเป็นมาเหมือนกัน ประการสำคัญ คือการสร้างศาลหลักเมืองเพื่อเป็นที่ประดิษฐานองค์เสาหลักเมือง บ่งบอกถึงหลักแห่งการสร้างบ้านแปงเมืองขึ้น ณ ที่ตรงนั้นอย่างแน่นนอน ซึ่งเสาที่ปักไว้จะเป็นเสาหลักของบ้านเมืองนั้น และประการรองอาจเกิดจาก

ความเชื่อส่วนบุคคลในพื้นที่ เกี่ยวกับการเคารพต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ซึ่งมีความเชื่อว่ามีดวงวิญญาณของเจ้าที่คอยปกป้องคุ้มครองให้พ้นอันตราย ในบางจังหวัดจะมีการจัดงานประจำปีสำหรับแสดงความเคารพสักการะต่อองค์ศาลหลักเมือง เช่นที่ ศาลหลักเมืองจังหวัดขอนแก่น จะจัดขึ้นในเดือนธันวาคมของทุกปี ศาลหลักเมืองอุดรธานีก็มีการจัดพิธีบวงสรวงขึ้นในเดือนมกราคมเป็นประจำของทุกปีเช่นกัน

ปัจจุบันการสร้างศาลหลักเมืองแต่ละพื้นที่ได้เพิ่มความสำคัญอีกประการหนึ่ง คือการมุ่งเน้นความสัมพันธ์ของระบบกษัตริย์กับการก่อสร้างบ้านเมือง รวมไปถึงการเป็นศูนย์รวมที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของประชาชน ดังจะเห็นได้จากการประดิษฐานพระปรมมาภิไธย และพระฉายาลักษณ์ ไว้ภายในอาคารศาลหลักเมืองทุกพื้นที่ นอกจากนี้ศาลหลักเมืองบางจังหวัด เช่น ที่ศาลหลักเมืองอุดรธานีหลังจากทำการบูรณะศาลหลักเมืองขึ้นใหม่แล้ว ส่วนราชการยังจัดเป็นโครงการที่รัฐบาลให้เป็นโครงการเฉลิมพระเกียรติโครงการหนึ่งในวาระมงคลที่ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช ทรงเจริญพระชนมายุครบ 72 พรรษา ในปีพุทธศักราช 2542 จะเห็นได้ว่า เป็นการพยายามเชื่อมโยงความสำคัญของศาลหลักเมืองสู่การปกครองอำนาจจากส่วนกลาง ซึ่งสอดคล้องกับนโยบายของรัฐบาล เมื่อปี พ.ศ. 2535 กำหนดให้เมืองทุกเมืองต้องมีการสร้างศาลหลักเมือง

สภาพปัจจุบันของศาลหลักเมือง การวางผังของศาลหลักเมืองแต่ละพื้นที่มีการวางผังแบบเดียวกัน คือเป็นแบบสี่เหลี่ยมจัตุรมุขเพิ่มมุม ทิศทางการหันหน้าแตกต่างกัน ศาลหลักเมืองจังหวัดอุดรธานีหันหน้าไปทางทิศเหนือ ส่วนศาลหลักเมืองจังหวัดขอนแก่น หนองคาย และนครพนม หันหน้าไปทางทิศตะวันออก การใช้ประโยชน์เพื่อการเคารพสักการะแก่ประชาชนในพื้นที่และผู้คนภายนอกที่เดินทางเข้ามาในจังหวัดนั้น สภาพอาคารส่วนใหญ่ค่อนข้างสมบูรณ์เนื่องจากการบูรณะขึ้นใหม่อยู่เรื่อยๆ หากนับเวลาหลังจากบูรณะเสร็จศาลหลักเมืองแต่ละที่ก็ยังมีอายุไม่ถึง 30 ปี และเนื่องด้วยวัสดุที่ทันสมัยมีความคงทนแข็งแรง ประกอบกับการใช้งานศาลหลักเมือง มีวัตถุประสงค์เดียว คือเพื่อเข้ามาสักการบูชา จึงทำให้ศาลหลักเมืองคงสภาพค่อนข้างสมบูรณ์ นอกจากนี้ศาลหลักเมืองแต่ละที่ยังจัดตั้งผู้ดูแลศาลประจำ

ศาลหลักเมืองไว้ด้วย ศาลหลักเมืองแต่ละที่ล้วนตั้งอยู่ในแหล่งชุมชนที่สะดวกต่อการสัญจร และใกล้กับแหล่งการค้า สามารถเป็นจุดสนใจต่อคนที่ผ่านไปมาได้ง่าย

อิทธิพลเชิงช่างที่มีต่อรูปแบบการสร้างศาลหลักเมืองนั้น เป็นที่แน่นอนว่าแผนผัง และการตกแต่งศาลหลักเมืองที่ปรากฏนั้นส่วนใหญ่แล้วได้รับอิทธิพลจากศิลปะรัตนโกสินทร์หรือที่เรียกว่า แบบไทยประเพณี ซึ่งอาจมีตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลายและมีการใช้ลักษณะส่วนตกแต่งเช่นนี้มาตลอดจนถึงปัจจุบัน นอกจากพบรูปแบบการพยายามของช่างที่จะตกแต่งศาลหลักเมืองให้สอดคล้องกับพื้นที่ทางประวัติศาสตร์ คือ ศาลหลักเมืองเหล่านี้อยู่ในพื้นที่เดียวกัน และเป็นพื้นที่ที่มีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมล้านช้าง การออกแบบศาลหลักเมืองขอนแก่นช่างได้นำรูปแบบศิลปะปาปนออกแบบผสมผสานร่วมกับประเพณีพื้นถิ่น ส่วนที่เป็นส่วนยอดของอาคารศาลหลักเมืองขอนแก่นนั้น จำลององค์พระธาตุขามแก่นเอาไว้ ช่างต้องการให้อาคารศาลหลักเมืองมีความเรียบง่าย โดยเน้นการตกแต่งแบบศิลปะแบบปาปนเฉพาะที่ฐานของยอด เสาอาคาร และผนังอาคาร เท่านั้น ส่วนใหญ่จะเน้นการแสดงลายเส้น มากกว่าการลงรายละเอียดความประณีตที่ลวดลาย ฐานอาคารมีการเพิ่มมุม ผนังอาคารที่บิดัน แต่มีการเจาะช่องลมที่เป็นลวดลายขีดแบบอีสานที่ผนังทั้ง 4 ด้าน เป็นการเพิ่มประณีตแบบพื้นถิ่นได้ชัดเจน เสาอาคารรูปทรงเสาแบบปราสาทหิน ชั้นหลังคาทรงไทยจัตุรมุข เป็นหลังคาซ้อน 3 ชั้น ชั้นที่ 4 เป็นเครื่องยอด โดยรวมแล้วลักษณะอาคารที่มีการผสมผสานศิลปะแบบภาคกลาง นอกจากนี้ช่างได้เพิ่มเติมความชอบเข้าไปในงานเพื่อความลงตัวขององค์ประกอบแต่ละส่วน รูปแบบศาลหลักเมืองอุดรธานี อาคารศาลหลักเมืองส่วนใหญ่ช่างได้นำประเพณีทางศิลปะล้านนาเข้ามาตกแต่งร่วมด้วย ที่มีลักษณะเด่นได้แก่ คันทวยแบบหูช้าง การตกแต่งหน้าบันแบบวัดไถ่ล้อ และการตกแต่งบัวหัวเสาด้วยลายบัวพันยักษ์ ซึ่งแตกต่างจากอาคารศาลหลักเมืองหลังอื่น ที่มีตกแต่งด้วยลวดลายบัวแบบกลีบขนุน ฐานอาคารแบบฐานปัทม์ รูปทรงตัวอาคารมีลักษณะลุ่มสอเล็กน้อย จึงคล้ายอาคารมีขนาดเล็กกว่าหลังอื่น หลังแบบทรงไทยจัตุรมุข หลังคาซ้อนชั้น 3 ชั้น ชั้นที่ 4 เป็นเครื่องยอด รูปแบบอาคารศาลหลักเมืองโดยรวมเน้นการตกแต่งลวดลายที่ครบเครื่องแบบ

ศิลปะไทยภาคกลาง ลวดลายส่วนใหญ่จะเคลือบแบบมาจากลวดลายแบบพระพรหมพิจิตร ส่วนเครื่องยอดเป็นรูปทรงบัวเหลี่ยมเน้นการตกแต่งลวดลายคล้ายส่วนยอดขององค์พระธาตุพนม รูปแบบอาคารศาลหลักเมืองหนองคาย รูปทรงไทยจัตุรมุข ตัวอาคารเน้นการตกแต่งลวดลายตั้งแต่ชั้นหลังคาขึ้นไปถึงเครื่องยอด หลังคาซ้อนชั้น 2 ชั้น ชั้นที่ 3 คือเครื่องยอด ลวดลายที่ใช้ตกแต่งเป็นลวดลายที่มีกพบตกแต่งตามโบสถ์ในปัจจุบัน ซึ่งเป็นลวดลายที่นิยมใช้ในศิลปะไทยภาคกลาง เครื่องยอดจำลองสัณฐานองค์พระธาตุพนม ทั้งรูปทรงแบบบัวเหลี่ยม และลวดลายที่ตกแต่งและอาคารศาลหลักเมืองนครพนม รูปแบบและการตกแต่งคล้ายศาลหลักเมืองหนองคายหลายส่วน อาคารทรงไทยจัตุรมุขซ้อนชั้นหลังคา 2 ชั้น และชั้นที่ 3 เป็นเครื่องยอด ที่จำลององค์พระธาตุพนมเช่นกัน ใช้ลวดลายการตกแต่งลวดลายกระหนกแบบเดียวกัน ตกแต่งคันทวยเป็นลวดลายนาค และลวดลายกระหนกที่หน้าใช้วิธีการออกแบบลวดลายกระหนกเหมือนกัน ลวดลายที่นำมาประดับตกแต่งนั้นส่วนใหญ่เป็นลวดลายกระหนกทางภาคกลางซึ่งจะเห็นได้ตามวัดที่ใช้รูปแบบมาตรฐานจากส่วนกลาง จึงอาจกล่าวได้ว่ารูปแบบการสร้างศาลหลักเมืองในปัจจุบันอาจได้รับอิทธิพลทางอ้อมจากรูปแบบอุโบสถของส่วนกลาง โดยผ่านทางตัวช่าง ส่วนการตกแต่งลวดลายที่ช่างพยายามเพิ่มเข้ามา เช่น นกกระเวก เป็นลวดลายสัตว์ในวรรณคดีป่าหิมพานต์ ที่ใช้ตกแต่งข้อฟ้าศาลหลักเมืองขอนแก่น และการใช้ลวดลายนาคตกแต่งคันทวย และเครื่องลำยองของศาลหลักเมืองหนองคายนั้น อาจเป็นความชอบโดยส่วนตัวของช่างที่ต้องการนำมาออกแบบเพื่อความลงตัว

## 6. ข้อเสนอแนะ

### 6.1 ข้อเสนอแนะในการวิจัย

6.1.1 องค์ความรู้ด้านศิลปะเชิงช่าง หรือ ยุคสมัยทางงานช่าง สามารถนำไปเป็นองค์ความรู้เพื่อให้ทราบถึงที่มาของรูปแบบงานช่าง รู้จักยุคสมัย พัฒนาการของศิลปะในปัจจุบันได้

6.1.2 องค์ความรู้เกี่ยวกับศาลหลักเมืองควรมีการนำมาเผยแพร่ให้กว้างขวางกว่านี้ เพราะศิลปะงานช่างที่ปรากฏบนรูปแบบศาลหลักเมืองนั้นมีให้ศึกษาไม่น้อยไปกว่าสถาปัตยกรรมแขนงอื่น

6.1.3 หากมีการสร้างหรือบูรณะศาลหลักเมืองขึ้นใหม่ ควรมีการส่งเสริมการ และอนุรักษ์รูปแบบงานช่างให้มีความเป็นรูปแบบเฉพาะของศิลปะในแต่ละพื้นที่ เพื่อเป็นการอนุรักษ์ของเดิมที่มีอยู่

## 6.2 ข้อเสนอแนะในการศึกษาวิจัยในครั้งต่อไป

6.2.1 สำหรับผู้ที่ต้องการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับเรื่องศาลหลักเมืองในพื้นที่อื่นๆ เช่น พื้นที่อีสานใต้ ซึ่งผู้วิจัยมีความคิดเห็นว่าจังหวัดที่อยู่ในพื้นที่อีสานใต้ นั้นมีรูปแบบศิลปะพื้นถิ่นที่ชัดเจน ที่ปรากฏในรูปแบบการก่อสร้างศาลหลักเมือง เช่น ศาลหลักเมืองจังหวัดสุรินทร์ และจังหวัดบุรีรัมย์ ได้นำรูปแบบปราสาทหินมาออกแบบเป็นอาคารศาลหลักเมือง ด้วยข้อมูลภาคเอกสารดังกล่าวจึงควรมีการศึกษาเพิ่มเติมในบางประเด็นที่อาจจะมีความน่าสนใจแฝงอยู่ แต่เนื่องด้วยระยะเวลาที่จำกัดผู้วิจัยจึงยังไม่มีโอกาสได้ลงพื้นที่ที่ได้กล่าวไว้

## 7. เอกสารอ้างอิง

ขุนวิจิตรมาตรา. (2517). **“หลักเมือง”** วารสารสมุทรสงคราม 6 (พฤศจิกายน) : หน้า 27-44

ฉันทิชัย กระแสสินธุ์. (2525). **พระหลักเมือง**. กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์.

ชลธิรา สัตยวัฒน์. (2533). **ใจบ้าน ใจเมืองและใจคน** : ปัญหาการสืบสาวกำเนิดและเอกลักษณ์ไทย. กรุงเทพฯ : ด่านสุทธาการพิมพ์.

ท.กล้วยไม้ ณ อยุธยา. (2525). **หลักเมืองรัตนโกสินทร์**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ประกายพรึก.

ปี.เจ.เทอร์วิล. (2533). **คน(ไท)เดิม ไม่ได้อยู่ที่นี้**. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ

พลูหลวง. (2539). **คติสยาม**. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2491). **หลักเมือง**.

กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์คลังวิทยา  
หลักเมืองยะลา. (2509). **พระนคร** : โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น กรมการปกครอง.

### สัมภาษณ์

บุญยงค์ เกตเทศ (ผู้ให้สัมภาษณ์), 14 มีนาคม 2560  
อดิเรก ณรงค์โย (ผู้ให้สัมภาษณ์), 10 กรกฎาคม 2559